R. C. Patel Educational Trust's

R. C. Patel Arts, Commerce and Science College

Shirpur-425405, Karvand Naka, Dist.- Dhule (Maharashtra)

E-mail - principal@rcpasc.ac.in

Affiliated to: K. B. C. North Maharashtra University, Jalgaon-425001

Self Study Report (SSR): 2024 (4th Cycle)

Criteria - 3
Research, Innovations and Extension

Key Indicator – 3.3
Research Publication and Awards

Metric No. – 3.3.2 (QnM)

Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during last five years

Submitted to

National Assessment and Accreditation Council, Bangalore

R. C. Patel Educational Trust's
R. C. Patel Arts, Commerce and Science College
Karvand Naka, Shirpur 425405, Dist - Dhule, Maharashtra
☎: (02563) 299328
E-mail: principal@rcpasc.ac.in

President
Hon. Bhupeshbhai Patel
Principal
Dr. D. R. Patil

Date: 15/06/2024

Declaration

This is to declare that, the information, reports, true copies of the supporting documents, numerical data etc. submitted in these files is verified by Internal Quality Assurance Cell (IQAC) and it is correct as per the office record.

This declaration is for the purpose of NAAC accreditation of the HEI for the 4th cycle assessment period 2018-19 to 2022-23.

Place: Shirpur

Date: 15/06/2024

Dr. Sandip P. Patil
IQAC Co-ordinator
IQAC Coordinator
R. C. Patel Educational Trust's
R. C. Patel Arts, Commerce and Science College
Shirpur, Dist.-Dhule (M.S.) 425405

R. C. Patel Arts Commerce and Science College, Shirpur
R. C. Patel Educational Trust's

Dr. D. R. Patil
IQAC Chairman & Principal
PRINCIPAL
R. C. Patel Educational Trust's
R. C. Patel Arts, Commerce and Science College
Shirpur, Dist.-Dhule (M.S.) 425405

CHAPTER 4

Overview on Sulfonamides: Synthesis, Biological Activity, and its Relationship with Structure

Nitin B. Sonawane
Department of Chemistry
BSSPM's Arts
Commerce & Science College
Songir, Dhule, 424309
Maharashtra, India

Dilip R. Patil
Department of Chemistry
R. C. Patel Education Trust's R. C. Patel Arts
Commerce & Science College
Shirpur, Dhule, 425405
Maharashtra, India

Graphical Abstract

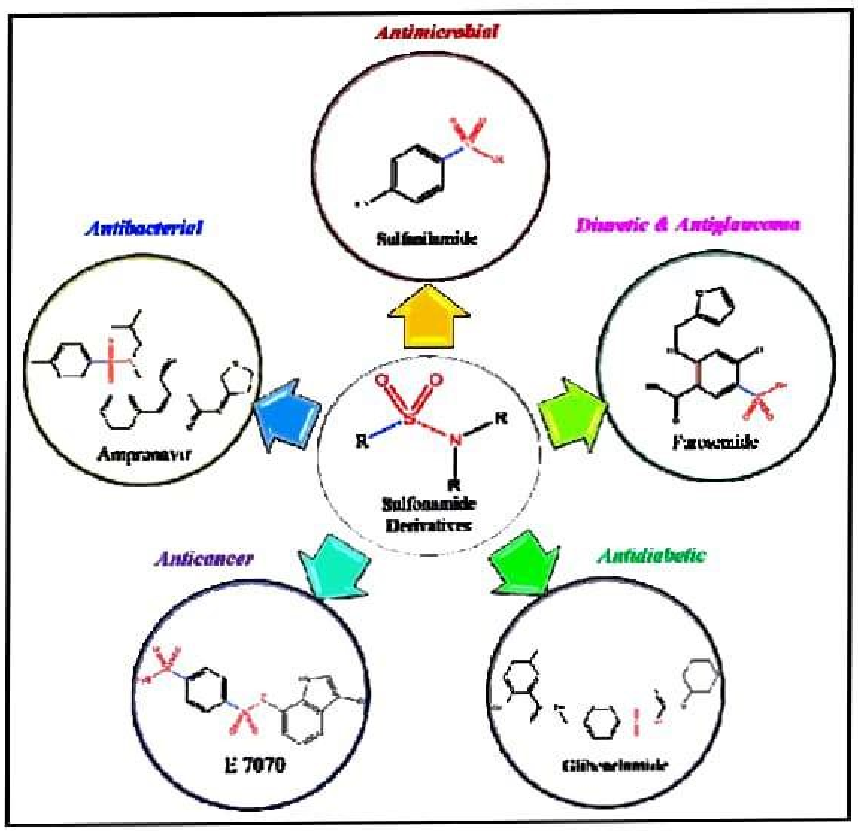

Abstract: As the sulfonamide functionality have performed a defining role in the history of drug development. Sulfonamide is considered as a biologically important active scaffold that possesses almost all types of biological activities. They are a very privileged class of compounds in

This textbook has been written in accordance with the revised syllabus as prescribed by Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon with effect from June - 2025

Sem-V DSC (UG-CS-506B)

JAVA PROGRAMMING-I

- Prof. B.S. Panchbhai
- Dr. V.M. Pathak
- Asst.Prof. P.M. Patil
- Asst.Prof. A.N. Shinde

accordance with the revised syllabus
as prescribed by **Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon** with effect from June - 2020

Sem-V DSC (UG-CS-503)

SOFTWARE ENGINEERING

T.Y.B.Sc.

CBCS
PATTERN

- Prof. B.S. Panchbhai
- Dr. V.M. Pathak
- Prof. D.E. Chavan
- Prof. A.N. Shinde

CBCS PATTERN

Also Available in **e-Book**

Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University

T.Y.B.Sc. ▪ SEM VI ▪ CS 606 (B)

JAVA PROGRAMMING- II

Prof. S. D. Mone | Dr. G. R. Wani | Prof. Sanjay E. Pate

Prashant

COMPUTER SCIENCE

This textbook has been written in accordance with the revised syllabus as prescribed by **Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon** with effect from June - 2020

Sem-V DSC (UG-CS-505)

PYTHON PROGRAMMING-I

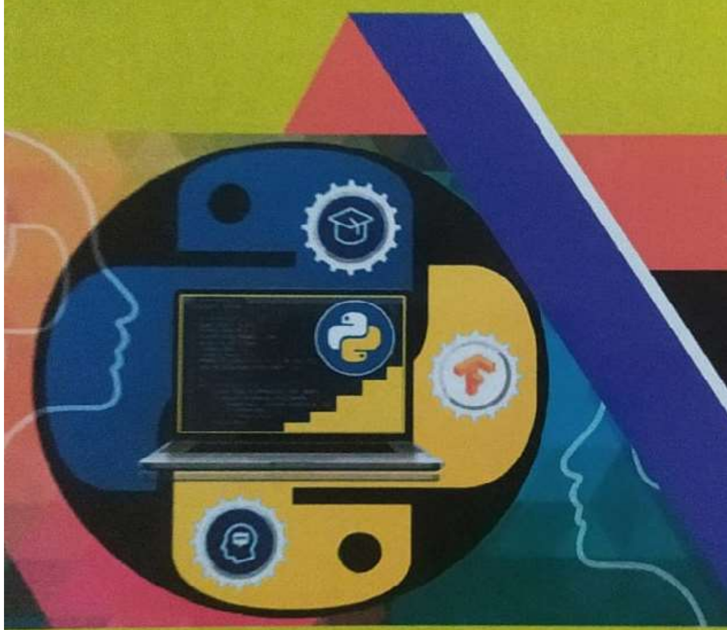

T.Y.B.Sc.

CBCS
PATTERN

- Prof. B.S. Panchbhai
- Prof. N.V. Bhadane
- Prof. D.E. Chavan

Bhumi Publishing

Certificate

This is presented to, Bhanudas Suresh Panchbhai *for publication of a book chapter entitled*, "Analysis *of* Decision Tree Classification Algorithms *for* Breast Cancer *detection" in the book "Advances in* Computer Science *and* Information Technology (ISBN: 978-93-91768-28-7)" *published by our publishing house in the month of January*, 2022

Managing Editor
BHUMI PUBLISHING
Nigave Khalasa, Kolhapur.
M. S. INDIA 416 207.

Website: www.bhumipublishing.com *E-mail:* bhumipublishing@gmail.com

Bhumi Publishing

Certificate

This is presented to, Bhanudas Suresh Panchbhai for publication of a book chapter entitled, "NLP Assistant with AI for Automatic Coronavirus Disease Detection (COVID-19) A Technical Survey of the Use of Chest CT and X-ray Radiology Reports" in the book "Advances in Computer Science and Information Technology (ISBN: 978-93-91768-28-7)" published by our publishing house in the month of January, 2022

Managing Editor
BHUMI PUBLISHING
Nigave Khalasa, Kolhapur.
M. S. INDIA 416 207.

Website: www.bhumipublishing.com E-mail: bhumipublishing@gmail.com

JOURNAL OF ALGEBRAIC STATISTICS
Volume 13, No. 1, 2022, p. 682-707
https://publishoa.com
ISSN: 1309-3452

A Systematic Review of Natural Language Processing in Healthcare

Bhanudas Suresh Panchbhai[1,a*], Dr.Varsha Makarand Pathak[2,b]

[1]Department of computer science, R.C.Patel Arts Commerce and Science College, Shirpur,Maharashtra,Indi
[2]Department of computer application, KCE'S Institute of Management and Research, Jalgaon,Maharashtra,India
Bharat.panchbhai@gmail.com,pathak.vmpathak.varsha@gmail.com

Received: 2022 March 15; **Revised:** 2022 April 20; **Accepted:** 2022 May 10.

Abstract

Systematic reviews and meta-analyses to identify existing clinical natural language processing (NLP) systems that crea structured information from unstructured free text have chosen a systematic strategy for reporting items. The stu gathers data on the natural language processing methodologies, strategies, procedures, frameworks, and reviews utiliz in healthcare applications. We used standard indices like Google Scholar, Scopus, and Web of Sciences to look f

सत्यं शिवं सुन्दरम्
Estd. 1949

Journal of
The Maharaja Sayajirao University of Baroda

Certificate of Publication

Certificate of publication for the article titled:

A REVIEW STUDY OF MACHINE TRANSLATION SYSTEMS FOR INDIAN LANGUAGES AND THEIR ISSUES BHANUDAS SURESH PANCHBHAI

Authored by

Bhanudas Suresh Panchbhai

Department of computer science, R.C. Patel Arts Commerce and Science College, Shirpur

Volume No .56 No.1(VI) 2022

in

Journal of The Maharaja Sayajirao University of Baroda

ISSN : 0025-0422

(UGC CARE Group I Journal)

Editor

Journal MSU of Baroda

GOYA JOURNAL

AN UGC CARE APPROVED GROUP II JOURNAL

ISSN NO: 0017-2715 / web : www.goyajournal.com / e-mail : goyaeditor@gmail.com

CERTIFICATE OF PUBLICATION

CERTIFICATE ID : GJ/1695

This is to certify that the paper entitled

Comparative Analysis of Health Terminology Standards for Patient Complaint Translation System

Authored by

Bhanudas Suresh Panchbhai

From

R.C.Patel Arts,Commerce and Science College

Has been published in

GOYA JOURNAL, VOLUME 16, ISSUE VI, JUNE - 2023

Rui A Lima
Editor-In-Chief
Goya Journal

DOI Serial Number: 12.163022

NIRALI PRAKASHAN

Abhyudaya Pragati, 1312 Shivaji Nagar,
Off J.M. Road, Pune 411005.
Ph. (020) 25512336/7/9 • Fax - (020) 25511 379

Our Most Useful Books For T.Y. B.Sc. Students

As Per New Revised Syllabus (CBCS Pattern) of Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University, Jalgaon Semester-VI

- PRINCIPLES OF PHYSICAL CHEMISTRY-II, (CH-601)
  Dr. C. M. Bhavsar, Dr. U. M. Jadhav
- CHEMISTRY OF INORGANIC SOLIDS (CH-602)
  (Dr.) T. J. Patil, Dr. N. S. Sonawane
- SPECTROSCOPIC METHODS OF STRUCTURE DETERMINATION (CH-603)
  Dr B. R. Chaudhari, Dr. P. S. Girase
- CHEMISTRY OF INDUSTRIALLY IMPORTANT PRODUCTS (CH-604)
  Dr. N. S. Sonawane, M. G. Kasar, Dr. M. S. Borse, Dr. R. S. Dhivare, K. M. Borse
- ANALYTICAL TECHNIQUES (CH-605)
  Dr. C. M. Bhavsar, Prof. (Dr.) T. J. Patil, Dr. N. S. Sonawane, Prof. J. U. Chavan
- POLYMER CHEMISTRY (CH-606-A)
  Dr. Milind M. Patil, Prof. Paresh G. Patil, Dr. Nitin B. Sonawane, Dr. Jyoti P. Mahashabde

Books Available at
All Leading Book Shops

JALGAON OFFICE :
34, V. V. Golani Market, Navi Peth, Jalgaon, 425001.
Ph. (0257) 2220395 / 9423491860

niralipune@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks
@nirali.prakashan

POLYMER CHEMISTRY

Dr. PATIL • Prof. PATIL • Dr. SONAWANE • Dr. MAHASHABDE

KAVAYITRI BAHINABAI CHAUDHARI
NORTH MAHARASHTRA UNIVERSITY, JALGAON
NMU

T.Y. B.Sc. : Semester-VI

POLYMER CHEMISTRY

(CH-605)

Dr. MILIND M. PATIL Prof. PARESH G. PATIL
Dr. NITIN B. SONAWANE Dr. JYOTI P. MAHASHABDE

NIRALI PRAKASHAN

Chapter 7
Pancreatic Lipase (PL) Inhibitors from Medicinal Plants and Their Potential Applications in the Management of Obesity

Samadhan Patil, Mohini Patil, Vijay L. Maheshwari, and Ravindra H. Patil

Abstract Obesity is increasingly recognized as a global issue, and its prevalence is rising at an alarming rate around the globe. Obese people are more likely to develop a variety of metabolic illnesses, and metabolic syndrome is frequently related to obesity. Obesity is more common as lipid homeostasis becomes disrupted as a result of genetic, environmental, and lifestyle factors. One of the investigated targets for the treatment of obesity is pancreatic lipase (PL) suppression. Orlistat is the only clinically approved drug as a lipase inhibitor and is currently available for long-term obesity treatment. However, various side effects are associated with the long-term usage of Orlistat in obesity management. Hence, it is important to find comparatively safe and effective treatment methods for obesity. Due to the high structural diversity and wide range of biological activities, natural products are the major area of focus for researchers to find new and safe PL inhibitors from natural sources. The present chapter discusses the PL inhibitory activity of different phytoconstituents of medicinal plants and highlights their PL inhibitory potential.

Keywords Obesity · Pancreatic lipase · Medicinal plants · Phytoconstituents · Orlistat

7.1 Introduction

Obesity is one of the chronic metabolic diseases with increased morbidity and premature mortality all over the world. Obesity is nothing but a disease caused by an unnecessary accumulation of fats and their improper storage in the body, which has a significant impact on human metabolic health (Sukhdev and Singh 2013). An energy imbalance between calories consumed and calories spent is the principal

S. Patil · M. Patil · R. H. Patil (✉)
Department of Microbiology and Biotechnology, R. C. Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur, India

V. L. Maheshwari
School of Life Sciences, KBC North Maharashtra University, Jalgaon, Maharashtra, India

© The Author(s), under exclusive license to Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2022

V. L. Maheshwari, R. H. Patil (eds.), *Natural Products as Enzyme Inhibitors*,
https://doi.org/10.1007/978-981-19-0932-0_7

Chapter 4
Recent Updates on In Silico Screening of Natural Products as Potential Inhibitors of Enzymes of Biomedical and Pharmaceutical Importance

Mohini Patil, Samadhan Patil, Vijay L. Maheshwari, Laxmikant Zawar, and Ravindra H. Patil

Abstract Natural products from medicinal plants have been increasingly used in modern medicine due to their safety, efficacy, and lesser toxicity. World over, a large number of natural compounds are evaluated for the desired bioactivity. A wide range of phytoconstituents such as alkaloids, terpenoids, tannins, steroids, etc. have been recognized for their varying biological activities. However, obtaining the natural products with the desired bioactivity is a time-consuming and commercially difficult process. Molecular docking is used for screening known as well as novel drugs to identify novel compounds by predicting their binding mode and affinity. Moreover, in silico molecular docking can be performed to analyze their binding capabilities into the 3D structure of proteins. AutoDock and AutoDockTools are open-source techniques that have been extensively cited in the literature as essential tools in structure-based drug design. These methods are fast enough to permit the virtual screening of ligand libraries containing tens of thousands of compounds. This article highlights the recent developments in the virtual screening of enzyme inhibitors using various docking tools and their significant applications in designing potent inhibitors for the management of various metabolic and infectious diseases.

Keywords Natural products · Virtual screening · Molecular docking · In silico · AutoDock and AutoDockTools

M. Patil · S. Patil · R. H. Patil (✉)
Department of Microbiology and Biotechnology, R. C. Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur, India

V. L. Maheshwari
School of Life Sciences, KBC North Maharashtra University, Jalgaon, Maharashtra, India

L. Zawar
Department of Pharmacognosy, H. R. Patel Institute of Pharmaceutical Education and Research, Shirpur, MS, India

© The Author(s), under exclusive license to Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2022

V. L. Maheshwari, R. H. Patil (eds.), *Natural Products as Enzyme Inhibitors*,
https://doi.org/10.1007/978-981-19-0932-0_4

In Situ Probing of Endophyte Natural Products with DESI-Imaging Mass Spectrometry

9

Samadhan Gopal Patil, Mohini Panditrao Patil, Vijay Laxminarayan Maheshwari, and Ravindra Himmatrao Patil

Abstract

Natural products are increasingly preferred for medicinal and therapeutic applications due to their safety and lesser toxicity over the synthetic compounds. Endophytes can be the economical source of natural bioactive metabolites. Endophyte-derived metabolites such as industrial and biomedical enzymes, alkaloids, steroids, flavonoids, and terpenoids have a wide range of biological activities. Endophytic microorganisms grow inside the living internal tissue of the plants. It is believed that exchange of genes between the endophyte and their host, probably occurred during the course of evolution, has enabled endophytes to mimic hosts' chemistry. However, the process of harnessing natural products of endophyte is not only time-consuming but also tedious. The endophytic microorganisms are first isolated from the selected plant. Usually, a large number of isolates are obtained and tested by bioassay-based screening for desired activity. Moreover, the distribution of bioactive metabolites is varying in different plant tissues. The desired metabolites are isolated through a lengthy extraction and purification process. Desorption electrospray ionization mass spectrometry (DESI-MS) offers direct in situ imaging of metabolites of endophytic bacteria as well as fungi. Owing to its speed, accuracy and versatility, DESI-MS presents an opportunity for chemical profiling of endophytic microorganisms in an in situ culture, and it helps understand the temporal distribution patterns of secondary

Samadhan Gopal Patil and Mohini Panditrao Patil have contributed equally in this work.

S. G. Patil · M. P. Patil · R. H. Patil (✉)
Department of Microbiology and Biotechnology, R. C. Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur, Maharashtra, India

V. L. Maheshwari
School of Life Sciences, KBC North Maharashtra University, Jalgaon, Maharashtra, India

© The Author(s), under exclusive license to Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2021

R. H. Patil, V. L. Maheshwari (eds.), *Endophytes*,
https://doi.org/10.1007/978-981-15-9371-0_9

OMICRON VARIANT: A NEW CHAPTER IN THE COVID-19

Harsha D. Pardeshi[1], Varsha D. Jayaswal[1], Leena P. Shirsath[1], Harshal M. Bhamare[2] and Sandip P. Patil[1]*

[1]Department of Microbiology and Biotechnology,

R. C. Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur-425405, India

[2] Department of Biotechnology,

SSVP Sanstha's Late Karmveer Dr. P. R. Ghogrey Science College, Dhule-424005, India

*Corresponding author E-mail: patilsandip3@gmail.com

Introduction:

A virus SARS-CoV-2, causing COVID-19 is more prone to the mutation like all RNA viruses (WHO, 2020). Due to numerous mutations in the spike protein of the SARS-CoV-2 variant the new variant of concern is Omicron (B.1.1.529) which raises serious concerns in all over world. It may significantly limit the antibody-mediated neutralization and increase the risk of reinfections (Wilhelm *et al.,* 2021). While a rapid increase in the number of cases of Omicron SARS-COV-2 is being reported worldwide, until now there has been uncertainty about the efficacy of vaccinations and monoclonal antibodies. A new variant like Omicron is the reminder that, the COVID-19 pandemic is far from over. It is a new variant of SARS-CoV-2 that has recently reported from South Africa on 24th November 2021 called as B.1.1.529 or Omicron (a Greek alphabet). This variant has shown a very large number of mutations, especially more than 30 mutations occur on the viral spike protein, which is the key target of the immune response (WHO and MoHFW, GoI). Due to numerous mutations in the spike protein (S), which is the antigenic target of vaccine-elicited antibodies, Omicron raises serious concerns of significant reduction in vaccine efficacy and an increased risk of reinfection. Compared to the parental variant (B.1), Omicron S has 30 non-synonymous substitutions, three small deletions, and an insertion. Fifteen of these mutations are in the receptor binding domain (RBD), a major target of neutralizing antibodies (NAbs).Several of the S mutations observed in Omicron were reported in preceding variants of concern like Alpha, Beta, Gamma, and Delta as well as variants of interest such as Kappa, Zeta, Lambda, and Mu that were associated with higher transmissibility and immune escape. Out of all these varients, Beta and Mu have the most severe immune evading capacities. Due to the high accumulation of these mutations in spike protein, Omicron synergistic

ISBN: 978-93-91768-67-6

Advances in Plant Science

Volume V

Editors

Dr. Sandip P. Patil
Dr. M. Muthukumaran
Dr. Sunita H. Jadhav
Dr. Swarupa V. Agnihotri

Bhumi Publishing

First Edition: 2022

POTASH SOLUBILIZING BACTERIA: A GREEN ALTERNATIVE TO CHEMICAL FERTILIZER

Varsha D. Jayaswal, Harsha D. Pardeshi, Leena P. Shirsath and Sandip P. Patil*

Department of Microbiology and Biotechnology,

R. C. Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur-425405, India

*Corresponding author E-mail: patilsandip3@gmail.com

Abstract:

Biofertilizers are the fertilizers that contain living microorganisms, their activities increases soil fertility and produce supplementary substances for plants. Biofertilizers can be produced from vegetable wastes (onion peels, cabbage waste etc.) and fruit wastes (banana peels) as substrates.There is necessity to evaluate efficiency of soil organisms like Potash Solubilizing Bacteria (KSB) in combination with vegetable wastes to formulate it into a biofertilizer and in enhancing the growth of crops. The Potash Mobilizing Bacteria is attributed to potash mobilization in the soil to the plant. Therefore, it is recommended for stimulating growth, productivity and yield components in many crops. The vegetable waste is highly organic and rich in carbohydrates, proteins etc. The Potash mobilizing bacteria utilize complex organic substances present in vegetable waste and converted it into re-usable fertilizer by improving the quality of compost with sufficient amount of organic carbon and nitrogen. The vegetable waste along with efficient soil organisms helps in promoting growth of crops. Present studies focuses on the isolation of potent KSB from soil and its use as the biofertilizer that can serve as the good alternative to chemical fertilizers.

Introduction:

Agricultural microbiology is branch of microbiology which deals with microbial applications for agricultural economy. Nutrients are essential for plant to healthy growth.There are about thirteen mineral nutrients in the soil and they are classified into two categories with are macronutrient and micronutrient (Lack and Evans, 2005).

Nitrogen (N), phosphorus (P) and potassium (K) are primarily macronutrients which are needed in large amounts while copper, iron, boron are the micronutrients that are needed in very small amount or micro quantity. For this reason plants needs in combination of nutrients to live, growth and reproduce. In the soil, mineral nutrients are dissolved in water and absorbed through the plants roots.

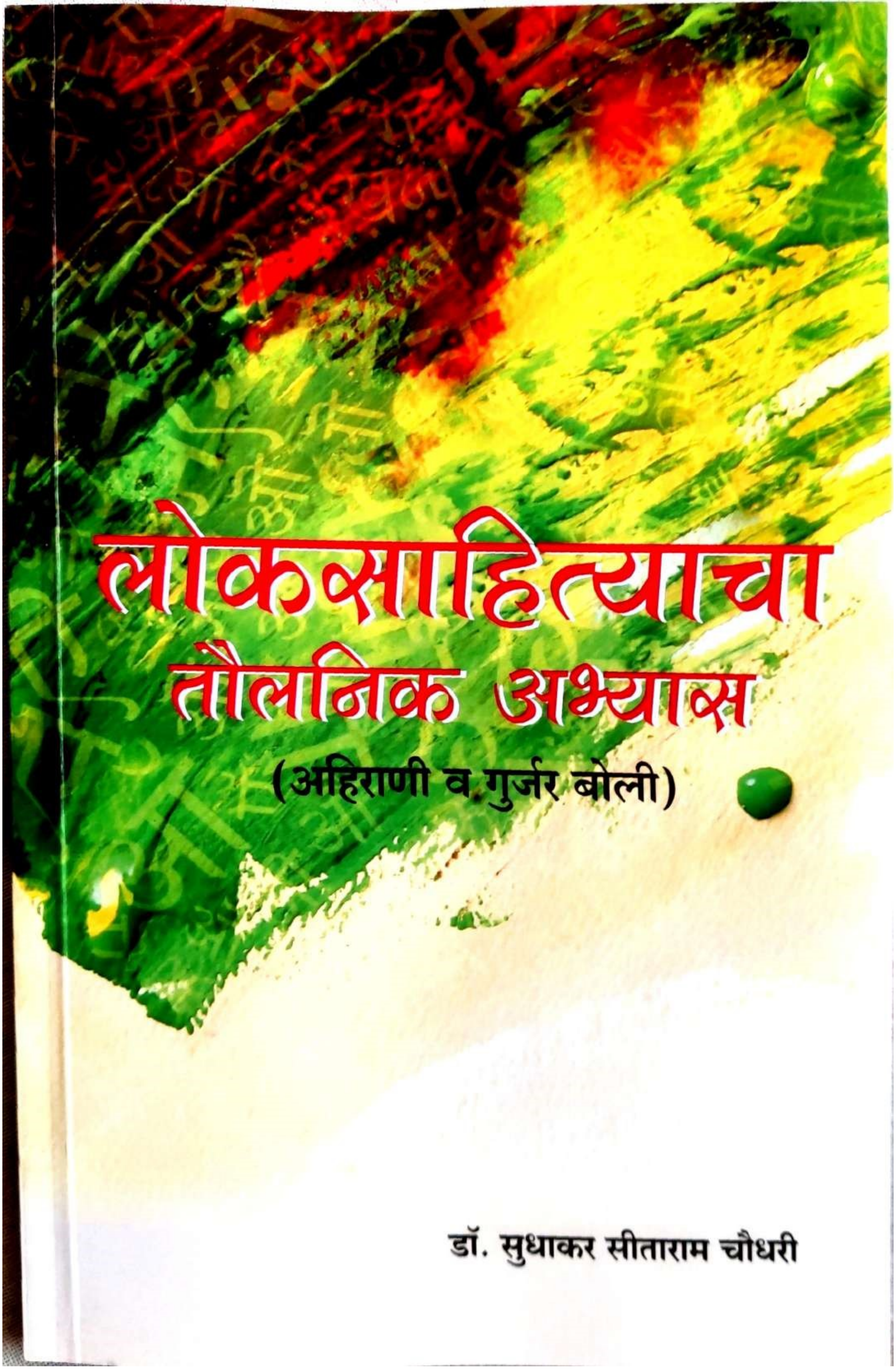

Scanned with ACE Scanner

09

The Folklore Mirroring Chastity Complexity in Naga-Mandala

Dr.Rajanikant Sonar
Department of English,
R.C.Patel Arts, Commerce & Science College,
Shirpur, Dist-Dhule

****

Introduction:

Girish Karnad (1938-2019) was a well-known contemporary dramatist, activist, writer, film director and actor. He is one of the most brilliant playwrights in the modern India. Though he wrote all of his plays in Kannada, his plays are quite popular in the communities of all the languages in India and abroad. The popularity of his plays is solely due to the aspect of universality of his subjects.

Unlike the other playwrights of his time, he goes back into the history, mythology and folklores for the structure of the plays and the stories. Instead of inventing new plots, he prefers to use the well-known stories from mythology and history. But the themes he deals with in the plays are universal in their appeal and modern as well as contemporary in their tone.

Folklore or Folktale:

Every society has its own treasure of the folktales. These folktales are inherited. They pass from generation to generation. India is land of multiple cultural and social currents. But the values the Indian society inherits are common and unique. These values are reflected through the folktales. As the Indian movies and television soaps do today, the folklores played the role in the ancient period. These folklores are not only the vehicle of culture but they proved to be the best medium of instruction. Apart from that, as the folklores were mainly concerned to the women folk, it remained the means of female psychological realm. Girish Karnad used the folktales to present the human complexity. In Yayati, he uses the story from Mahabharata to explore the complexity in Indian family. He uses the myth of female urge for perfection in Hayavadana. In The Fire and the Rain, he uses a mythological story to present the tensions in family and myth of a brother becoming enemy of a brother. Bali: The Sacrifice presents the conflicting mindsets influenced by different religious beliefs.

Naga-Mandala is an exclusive folklore. It has no historical or mythological origin. In this play Girish Karnad has used folklore is a metaphor to narrate the lot of an Indian woman. In the play 'story' itself is personified. He uses the story of the past to highlight the present of human complexity. Here the past and present are not two separate segments but they are they merge into each other and flow as stream sequentially.

Naga-Mandala is based on two folktales from Karnataka. First story is of the story itself. Every story though being independent of its own meaning and existence remains dependent on the narrator for its survival. Every story needs a narrator. This is a story of Rani- the protagonist in the play. Like every story, the story of Rani lingers around the half-truth and half –fiction. Rani, the protagonist lives the life of half -truth and half -fiction. Actually, this is the very human destiny and tragedy to lead such a life.

Story of Rani: Rani is young and beautiful and is married to Appanna. Newly married comes to her husband's home only to see her dreams getting shattered. Soon she realizes that her husband has no interest in her and in addition he has no trust in her. She is kept locked in the house and Appanna continues his relationship with concubine. For Appanna, Rani is not more than a slave. She has to serve her husband and feed him every afternoon. After having lunch, Appanna leaves Rani locked in the house and

14

महिला सबलीकरणातील अधिकारांची वास्तविकता

प्रा.आर.एस.पवार
संरक्षणशास्त्र विभाग

****

प्रस्तावना — सबलीकरण आणि अधिकार हे दोन्ही मुद्दे वेगवेगळे आहेत आज जगभरात स्त्रियांच्या बाबतीत महिला सबलीकरण यावर जास्त बोलले जाते त्यांच्या मानव अधिकार बाबत कुठेही चर्चा होत नाही.सबलीकरण आणि अधिकार यात फरक आहे सबलीकरणातून महिलांना स्वातंर्त्य मिळेलच असे नाही.महिला सबलीकरण म्हणजे स्त्रियांचे आध्यत्मिक, राजनैतिक, सामाजिक किवा आर्थिक सामर्थ्य वाढविणे ज्यात स्वताच्या क्षमता समंधी त्यांचा आत्म्वाविश्वास विकसित करण्याचा अधिकाराचा समावेश आहे .परंतु स्त्रियांना त्यांचे अधिकार सहज मिळाले नाहीत.एकदम पुरुषांमध्ये बदल झालेत किंवा स्त्रियांच्या बाबतीत संवेदनशील झाले असे नाही .स्त्रियांचे समाजातील अधिकाराचे परिवर्तन मानव अधिकार या आंतरराष्ट्रीय संस्थेच्या घोषणे नंतर झाला. महिला दिवस,आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष,महिला दशक येथून सुरुवात झाली.

संशोधनाचा उद्देश :—

१. महिला सबलीकरणाच्या प्रयत्नाचा अभ्यास करणे

२. महिला सबलीकरणातील अधिकारांबाबत चर्चा करणे .

३. महिला सबलीकरणातील अडथळे व उपाय सुचविणे

४. महिला सबलीकरनातील अधिकारांची वास्तविकता तपासणे.

संशोधन पद्धती :—

संशोधनाचे स्वरूप वर्णनात्मक असून संशोधनाकरिता दुय्यम साहित्य साधनाचा आधार घेण्यात आला आहे.

गृहीतकृत्ये :—

१. भारतातील स्त्रियांचे दुय्यम स्थानाचे मूळ पुरुष प्रधान संस्कृतीत आहे.

२. परंपरावादि स्त्री अधिकारांचा बाबत जागृत होताना दिसते .

३. भारतीय राज्यघटनेनुसार सर्व भारतीयांना मुलभूत अधिकार प्राप्त झाल्याने त्याचा फायदा स्त्रियांनाही होत आहे त्यमुळे महिला सबलीकरणास चालना मिळाली आहे.

महिला सबलीकरण :—

महिला सबलीकरण हि एक मानसिक अवस्था असून त्यामध्ये महिलांची कार्यक्षमता वाढवण्यासाठी त्याच्या विकासासाठी पूरक वातावरण निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे.भारतामध्ये महिला सबलीकरण साठी स्त्री अभ्यासाला सुरुवात झाली. स्त्रियांच्या समस्येवर स्वतंत्रपणे अभ्यास करून त्यातील अडचणी समजून ?kslo mik ; ksukdj.ks; kl aHkZ १९७५ हे वर्ष आंतरराष्ट्रीय महिला वर्ष म्हणून पाळले गेले .जागतिक पातळीवरून स्त्रियांना समस्ये बाबत विचार विनिमय सुरु झाल्यामुळे त्याचे परिणाम भारतातही दिसू लागले. केंद्र व राज्य सरकार यांनी महिला धोरणजाहीर केले ह्मञ्ध हे वर्ष महिला सबलीकरण वर्ष जाहीर करून महिला बाबत वेगवेगळ्या योजना आखल्या जेणे करून महिलांचे जीवनमान,राहणीमानाचा दर्जा उंचावेल.त्यांच्यात सामाजिक,आर्थिक, राजकीय अडथळे दूर होण्यास मदत झाली.

महिला सबलीकरणासाठी स्त्रीला बलवान करणे तिला बलवान होण्यास मदत करने आवश्यक आहे व ते बळ तिला सत्ता मिळाल्याशियाय शक्य नाही. म्हणजेच त्यासाठी सत्ता संपादन करणे व सत्ता वाढविणे आवश्यक ठरते सबलीकरणात सत्तेचे सूत्र बदलाने किवा स्तर बदलणे गृहीत असते सत्ता म्हणजे नियंत्रण मानवी व्यवस्थेत नियत्रण म्हणजेच संसाधनावरील नियंत्रण होय.यात नैसर्गिक,आर्थिक मानवी बौधिक संसाधने इत्यादींचा समावेश होतो.सत्तेचा सबंध व्यक्ती गट किवा समूहाशी येतो.मात्र सबलीकरणात सम्समान वाटा व

दृष्टीकोन आज हि बदललेला नाही.घटनेतील कायद्यांचा पुरेपूर उपयोग होताना दिसत नाही म्हणून आजही देशात मुली धस्त्रियांवर अत्याचार,बलत्कार होण्याचे प्रमाण कमी होताना दिसत नाही.म्हणून अजून कायदे कडक केले पाहिजे जेणेकरून स्त्रियांकडे पुरुषांचा बघण्याचा दृष्ट्रीकोन बदलेल.सोबत मुल्याधीष्ठीत शिक्षणाची गरज आहे ज्यामधून महिलांना आदर मिळेल.

संदर्भ:—

१. डॉ.राज कुमार "भारतीय महिला" अर्जुन पब्लिकेशन हाऊस नई दिल्ली २००३ .

२.दैनिक लोकमत— "स्त्रीला समर्थ बनविणारा कायदा " २६ मार्च २०१३ .

३.प्रहार — "लैगिक छळ विरोधी चळवळ "४ सप्टेंबर २०१२.

४.नंदिता गांधी "स्त्री संघर्षाची नवी रूपे "पापुलर प्रकाशन मुबई .

५.डॉ.मंगला आठवलेकर "स्त्री स्वातंर्त्याची वाटचाल "लोकराज्य(मशा) जुलै २०११

६.प्रा. माधवी "महिला कल्याण व विकास "विद्या प्रकाशन नागपूर .

७. ज.श.आपटे,रोडे पुष्पा "भारतातील महिला विकासाची वाटचाल" डायमंड प्रकाशन पुणे २०१२ .

८. गोखले सुशीला "स्त्रीमुक्ती केव्हा व कशी"

९. मासिक उद्योजक "महिलांसाठी उद्योग व्यवसायाच्या संधी" सप्टेंबर २०१३.

१०. डॉ.संभाजी देसाई "महिला सबलीकरण"प्रशांत पब्लिकेशन जळगाव मार्च—२०१४

❑❑❑

15

महिलांची राजकारणातील भूमिका आणि सशक्तीकरण

प्रा.डॉ.आर.आर.वसावे

सह.प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय शिरपूर, जि.धुळे

****

प्रस्तावना

स्वातंत्र्यापूर्वी ब्रिटिशकालीन ब्राम्हो समाज, आर्य समाज, सत्यशोधक समाज इत्यादीच्या प्रयत्नानेस्त्रीयांच्या स्थितीमध्ये सुधारणा करण्याचा प्रयत्न झाला.तसेच आधुनिककाळात स्त्रियांकरीता झालेल्या शिक्षणाच्या जाणिवपूर्वक प्रयत्नांमुळे स्त्रियांमध्ये मोठी जागरूकता निर्माण झाली.स्त्रियांना आपल्या स्थितीची व आपल्या अधिकारांची जाणीव होवु लागली.त्या आपल्या अधिकाराच्या प्राप्तीसाठी विभिन्न संघटना स्थापन करू लागल्या व अधिकार प्राप्तीकरीता संघर्ष करू लागल्या.राष्ट्रवादी व स्वातंत्र्य आंदोलनातील अनेक स्त्रियांनी सहभाग घेवून त्यांची कार्यक्षमता त्यांनी सिध्द केली.म्हणुनच स्वातंत्र्यानंतर स्त्रियांच्या सशक्तीकरणावर अधिकाधिक भर देण्यात आला.

'आधा जग नारी है, राजकारण में भागीदारी है' या उक्तीप्रमाणे महिलांना राजकारणात ५०% आरक्षण दिल्याने आत सर्वस्तरावर महिलांचा राजकारणात सक्रिय सहभाग दिसून येतो.हे जरी सत्य असले तरी पुरूषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्रियांच्या सक्रिय सहभागास ब-याच ठिकाणी अडचणी येतात.

उद्देश

१) महिला सशक्तीकरणावर जाणीव व जागृती निर्माण करणे.

२) सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, राजकीय, सांस्कृतिक इत्यादीक्षेत्रात महिला सशक्तीकरणासंबंधी माहिती मिळविणे.

३) महिलासशक्तीकरणाचा ऐतिहासिक अभ्यास करणे.

४) राजकारणातील महिलांना कार्यभारातील सहभागाचा अभ्यास करणे.

५) राजकारणातील महिलांची भूमिका पार पाडतांना समाजाकडून प्रतिसाद व अडथळ्यांचा अभ्यास करणे.

22

ग्रामीण, आदिवासी महिलाओं का राजकीय नेतृत्व का उदय

प्रा.डॉ.रमाकांत अंबादास चौधरी
सहा.प्राध्यापक, इतिहास विभाग,
आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय शिरपूर, जि.धुळे

****

प्रस्तावना

ग्रामीण आदिवासी समुदाय के अर्थतंत्र में सामाजिक अभिमुखतता मध्यम प्रमाण में होती है। अर्थ का एक भी पहलु ऐसा नहीं जिसमें समाज की भूमिका का विचार करने में आया न हो उनके सभी सामाजिक विचारों से लेकर महिलाओं के आर्थिक विचार सभी संस्थाओं के साथ जुडा हुआ है। उसमें खास करके ग्रामीण आदिवासी महिलाएँ केवल घर व्यवसाय के साथ ही नही बल्कि कृषि व्यवसाय में श्रम मजदूरी करके खुद का विकास एवं जीवन निर्वाह करती है।

ग्रामीण आदिवासी महिलाऐं ज्यादातर निरक्षर होने के कारण वे अपना जीवन मात्र घर व्यवसाय और कृषी क्षेत्र में मजदूरी करके अपना जीवन व्यतीत करती है। लेकीन परिवर्तनशील समय के साथ साथ शिक्षा का प्रचार प्रसार बढने के कारण कृषि व्यवसाय एवं पशुपालन व्यवसाय में भी महत्वपूर्ण योगदान दे रही है।

ग्रामीण, आदिवासी समाज में जैसे जैसे शिक्षा का प्रचार प्रसार होता जा रहा है वैसे वैसे महिलाओं ने सामाजिक दायरा तोडकर राजनीतिक जीवन में प्रवेश शुरू कर दिया है। जैसे ही उसे राजनीतिक जीवन में कार्य करने का मौका मिला वैसे इन महिलाओं ने अपनेआप को शाबित करने की कोशिश की है।

उद्देश

१) भारत के ग्रामीण आदिवासी परिवेश को समझना।

२) पंचायत राज व्यवस्था पर प्रकाश डालना।

३) ७३ वा संशोधन कानून का अभ्यास करना।

४) महिलोओं के राजकीय नेतृत्व की बाधाए पर प्रकाश डालना।

५) महिलाओं के राजकीय नेतृत्व विकास पर चर्चा करना।

विवेचन

पंचायत राज व्यवस्था बदलते हुवे राजनीतिक संदर्भो में एक नई सशक्त व्यवस्था के रूप मे उभरी है। भारत में संघात्मक व्यवस्था एवं विकेंद्रीकरण की प्रवृत्तियों के तहत स्थानीय स्वशासन की ईकाई के रूप में पंचायती राज व्यवस्था का निरंतर विकास हो रहा है, स्थानीय स्तर के नेतृत्व को उभारने एवं स्थानीय लोगों को राजनीतिक रूप से जागरूक बनाने एवं एक प्रकार से राजनीति की प्राथमिक शिक्षा प्रशीक्षण देने हेतु पंचायती राज व्यवस्था को अपनाया गया है। भारत ग्राम्य प्रधान देश है, जहाँ की राजनीति में ग्रामों की प्रभावशाली भूमिका है। अभी तक इनकी भुमिका संख्य्यात्मकही रही है गुणात्क नही। इसका कारण प्रगतीशिल सोच का अभाव, जागरूकता की कमी एवं रूढिवाधिता के कारण एक नेतृत्व प्रधान गुणो का अभाव रहा है और भारतीय संविधन तथा उसकी धाराओं, उपनियमों से अशिक्षित होने कोरण अनभिज्ञ रहे है, इसलिए राजनीतिक क्रियाशिलता को बढाने के लिए स्थानिय स्तर की स्विकार्यता हेतू पंचायती राज व्यवस्था को अपनाया गया है।

नेतृत्व में हमारा अभिप्राय व्यक्तियों को प्रोत्साहित या निर्देशित करने वाली योग्यता में से है, जो व्यक्तिगत गुणों पर आधारित है, न कि पद पर। नेतृत्व एक महत्वपूर्ण एवं प्रतिष्ठित पद है, जो दुसरों के व्यवहार को नियंत्रित करने, मार्ग दिखाने, दिशादर्शन, व्यवहार का आदर्श निश्चित करने कि योग्यता द्वारा अर्जित किया जाता है। निश्चित तौर पर नेतृत्व वो मानवीय तत्व है, जो व्यवस्था को सुसंगठित कर देता है और उसे लक्ष्य की ओर अभिप्रेरित करता है।

जहा तक ग्रामीण, आदिवासी महिलों का नेतृत्व का प्रश्न है। भारत के संदर्भ में उनकी भूमिका अत्यंत ही महत्वपूर्ण है। क्योंकि भारत मुख्यत: गाँव का ही देश है जिसके विकास पर राष्ट्र का विकास निर्भर है। ग्रामीण परंपरागत नेतृत्व मुख्यत: धनी व्यक्तियों एवं उच्च जातियों के हाथ में ही रहा। जिसके परिणाम स्वरूप राजनीतिक भागीदारी में जनसाधारण के नेतृत्व का अवसर ही प्राप्त नही हुआ।

शासन के विभिन्न प्रयासों, योजनाओं के परिणाम स्वरूप विशेषत: ७३ वे संशोधन के माध्यम से जो पंचायति राज व्यवस्था को प्रारंभ किया गया है। उसके परिणाम स्वरूप महिलाओं को आरंक्षण के प्रावधानो के कारण इस नेतृत्व को आगे आने का अवसर मिल रहा है। जिसके कारण ही इस नवीन नेतृत्व का उदय हो रहा है। इस संशोधन के पहले विभिन्न इकाइयों में प्राय: महिलाओं

आहे.

२) राजकारणातील महिला सबलीकरणाची वाटचाल दिसुन येते.

३) स्त्रियांना संधी दिलीतर त्यांच्यातील असलेल्या सप्तगुणांना चालना मिळेल.

भारतामध्ये महिलांच्या उत्थानाकरीता १९९० मध्ये राष्ट्रीय आयोग अधिनियम गठीत करण्यात आला आहे.३० मार्च १९९३ मध्ये राष्ट्रीय महिला कोषगठित करण्यात आला.२००१ ला महिला अधिकारिता वर्ष म्हणुन मानलेगेले.७३ वी, ७४ वी घटना दुरूस्तीने पंचायत राज व शहरी संस्थामध्ये स्त्रियांकरीता १/३ भागीदारी निश्चित करण्यात आली आहे.राजकारणामध्ये अनेक भारतीय स्त्रियांनी आपले योगदान दिलेले दिसते.

संदर्भ

१) पारधी आर.एन. - भारतीय स्त्री जीवन कर्तृत्व, वेदमुद्रा प्रकाशन अमरावती

२) धारणकरसरल - भारतीय स्त्री जीवनाची वाटचाल, य.च.म.म.विद्यापीठ नाशिक

३) लोकप्रभा (महिला विशेषांक) १४ मार्च २०१४

❑❑❑

16

भारतीय महिला सबलीकरणात सावित्रीबाईचे योगदान — एक अभ्यास

प्रा. सपना सुरेश येशी
आर.सी. पटेल कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, शिरपूर

****

प्रस्तावना:

सावित्रीबाई ज्योतिराव फुले हे एक प्रख्यात भारतीय समाजसुधारक, शिक्षणतज्ज्ञ आणि कवयित्री म्हणून काम करणारे कवी होते एकोणिसाव्या शतकात महिलांचे शिक्षण आणि सक्षमीकरणात महत्त्वपूर्ण भूमिका. काही मोजलेत्या काळातील साक्षर महिला, सावित्रीबाई यांना भिडे वाड्यात पुण्यात प्रथम मुलीची शाळा स्थापण्याचे श्रेय दिले जातेत्यांचे पती ज्योतिराव फुले यांच्यासमवेत. बाल विधवांचे शिक्षण व मुक्त करण्यासाठी तिने खूप प्रयत्न केले,बालविवाह आणि सती प्रथांच्या विरोधात मोहीम राबविली आणि विधवा पुनर्विवाहासाठी वकिली केली. ची एक आघाडीची व्यक्तीमहाराष्ट्राची समाजसुधारणेची चळवळ, तिला बी च्या आवडीनिवडी सह दलित मांग जातीची प्रतीक मानले जाते.तिने अस्पृश्यतेविरूद्ध मोहीम राबविली आणि संपुष्टात आणण्यासाठी सक्रियपणे काम केलेजात आणि लिंग आधारित भेदभाव.

सावित्रीबाईंचा जन्म जानेवारी, १३, १८३१ रोजी नायगाव येथे (सध्या सातारा जिल्ह्यात) ब्रिटीश भारतात शेतीत झाला होता.खंडोजी नेवेश पाटील आणि लक्ष्मी यांना त्यांची मोठी मुलगी आहे. त्या दिवसांत मुलींचे लग्न लवकर होत होते, म्हणून प्रचलित रूढी पाळत नऊ वर्षाच्या सावित्रीबाईचे लग्न १२ वर्षाच्या ज्योतिराव यांच्याकडे करण्यात आले.१ जुलई १८४० मध्ये फुले. ज्योतिराव एक विचारवंत, लेखक, सामाजिक कार्यकर्ते आणि जाती—विरोधी समाजसुधारक बनले. ते महाराष्ट्राच्या

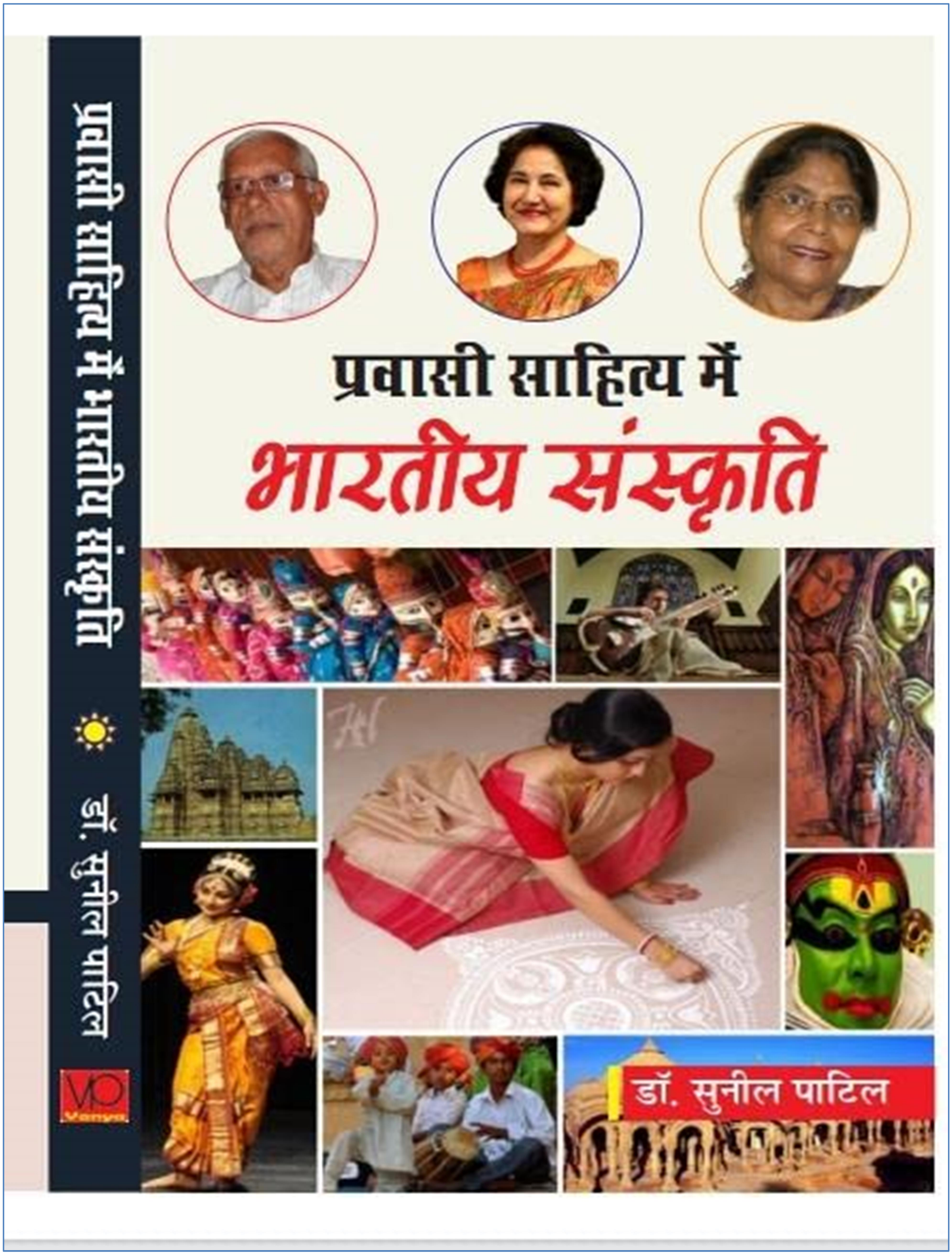
प्रवासी साहित्य में भारतीय संस्कृति
डॉ. सुनील पाटिल
प्रवासी साहित्य में
भारतीय संस्कृति
डॉ. सुनील पाटिल

23

पिछले पन्ने की औरतें 'उपन्यास में नारी विमर्श'

डॉ. सुनील एम. पाटिल
आर. सी. पटेल कला, वाणिज्य एवं विज्ञान
महाविद्यालय शिरपुर, धुलिया

****

इक्कीसवीं सदी विमर्शो की सदी हैं । इन सारे विमर्शो ने समाज को पूरी ताकद के साथ केंद्र में खडा किया हैं । ऐसे समाज के बारे में हम कह सकते हैं कि कोई खास समुदाय जब अधिकतर समुदाय को प्रभाव और नियंत्रण में रखता हैं उस खास समुदाय को केंद्र कहा जाता हैं । हमारा पूरा समाज दो स्तंभों पर खडा हैं स एक पुरुष और स्त्री, पहले से ही दोनों का काम आपसी सहयोग से बच्चे पैदा करना और मानव वंश को आगे बढाना हैं । नारी का अपना कोई स्वतंत्र अस्तित्व या पहचान नहीं थी स वह पुरुष की अर्धांगिनी के रुप में जानी जाती थी स मनू ने तो स्त्री के लिए विधान किया था कि — वह पुत्री के रुप में पिता का रक्षण में, पत्नी के रुप में पति का रक्षण में तथा माँ के रूप में पुत्र के रक्षण में अपना जीवन यापन करें ।

नारी प्रकृति का सुंदरतम उपहार हैं । साथ — साथ प्रकृति का मूलाधार भी हैं । सहिष्णुता, धैर्य एवं वात्सल्य के अक्षय गुणों से युक्त रही हैं स परिवार रुपी संस्था को सुव्यवस्थित बनाने का उत्तरदायित्व नारी पर निर्भय रहा हैं स भारतीय परिवार में नारी केवल वासना की पूर्ति के लिए नही बल्की धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष के साधन रहे हैं । नारी पत्नित्व के सौभाग्य से धर्मपत्नी, अर्धांगिनी, प्रेमिका एवं अर्थाजन में सहयोगिनी रही हैं । सारे रीति—रिवाज, परंपरा और संस्कृति सिर्फ उनके लिए होती हैं, ताकि उनका शोषण किया जा सके । भारतीय संस्कृति में नारी में माँ का स्वरूप देखा गया हैं और शास्त्रो में उसे पूजनीय माना गया हैं, नारी माँ के रुप में करुणा, प्रेम एवं त्याग की मूर्ती के रुप में सम्मानित होते हुए भी सामाजिक जीवन में केवल भोग्या बनकर रह गई हैं ।

उपन्यास कथा साहित्य में सबसे प्रभावशाली और सशक्त विधा हैं ——— उसमें जीवन की वे सारी झलकियां मिलती हैं ——— जिसे लेखक केवल देखता ही नही बल्की उनका अनुभव भी करता हैं ——— तथा समय — समय पर उन्हें काफी हद तक भोग कर आत्मसात करता हैं ——— उसमें मानवीय संवेदनाओं और पल — पल बढते परिवेश का सूक्ष्म अंकन किया हैं ।

आज साहित्य के क्षेत्र में अनेक विमर्श उभरकर सामने आये हैं । जिसमें नारी विमर्श एक गंभीर एवं ज्वलंत मुद्धा हैं । इस विमर्श के तहत नारी को केंद्र में रखकर उससे संबंधित समस्याओं पर गहन चिंतन मनन चल रहा हैं । नारी विमर्श एक आंदोलन हैं जो नारी के अधिकारों एवं उसकी मुक्ती के लिए पितृसत्तामका के विरोध में खडा हुआ हैं ।

नारी विमर्श का मूल उद्देश्य नारी — मुक्ती हैं । नारी विमर्श अस्मिता एवं अस्तित्व की लढाई हैं, जो अपने अस्तित्व के प्रति साक्षात्कार कराती हैं । आज की नारी ने पुरुषो को चुनौती दी हैं कि उसके बिना भी एक सम्मानजनक एवं आत्मनिर्भर जीवन जीने में सक्षम हैं । नारी विमर्श का उद्देश्य पुरुषो का विरोध करना नही हैं अपितु उनकी संकुचित मानसिकता का विरोध करना हैं । जो स्त्री — पुरुष के बीच भेदभाव को पैदा करती हैं । नारी विमर्श एक व्यापक दृष्टी हैं, जो बौद्धिकता का विकास करता हैं स स्त्री — पुरुष के बीच सामंजस्य की स्थापना करना चाहता हैं ।

पिछले पन्ने की औरतें यह शरदसिंह द्वारा लिखित पहला उपन्यास हैं । इस उपन्यास में बेडिया समाज की स्त्रियों के त्रासदीपूर्ण जीवन को उजागर किया गया हैं । बेडनी औरतों के जीवन — यथार्थ को आधार बनाकर लिखा गया यह हिंदी साहित्य का पहला उपन्यास हैं । जिसमें उन औरतों की पीडा अभिव्यक्त हुई हैं । जो सदियों से पुरुष — प्रधान समाज द्वारा बनाई गई परंपराओं का अंधानुकरण के

कौटूंबिक नात्यातील चित्रण

बहिणाबाई चौधरी यांनी कुटूंबातील वडिल, आई, भाऊ, बहिण यांचे चित्रण त्यांच्या गुणवैशिष्ट्यासह केले आहे. त्या माहेर या कवितेत सांगतात की,

"गावा मधी दबदबा
बाप महाजन माझा
त्याचा काटेतोल न्याव
जसा गावामधी राजा"

स्त्रियांच्या विकसनशील स्थितीगतीचे दर्शन

बहिणाबाई चौधरी यांनी स्त्रियांच्या विकसितपणाचे दर्शन आपल्या कवितेतून साकारले आहे. त्या म्हणतात की,

"देरे देरे योग्या ध्यान
ऐककाय मी सांगते
लेकीच्या माहेरासाठी
माय सासरी नांदते"

व्यक्ति आणि समाज यांचे नातेसंबंधाचे चित्रण केले आहे.बहिणाबाई चौधरी यांनी जे जीवनानुभव घेतलेतेच त्यांनी आपल्या लेखनाची प्रेरणा मानली.निसर्ग, माहेर, सासर, यातील सर्व घटकांबरोबरचे राहणे व निरिक्षणहीच त्यांच्या साहित्यामागची प्रेरणाहोती.स्त्री जीवनातील समस्या व त्यांचे निराकरणहे त्यांच्या काव्यातून दिसुन येते.

बहिणाबाई चौधरी यांनी आपल्या काव्यात उभारलेल्या स्त्री व्यक्तिरेख लोभी दिसत नाही.त्यांची सक्षमीकरणातील भूमिका महत्वपूर्ण होती.

निष्कर्ष

१) बहिणाबाई चौधरी यांचे काव्य घर, संसार, निसर्ग व तत्वज्ञान यांच्या अनुभव विश्वात रमलेले दिसुन येते.

२) बहिणाबाई चौधरी यांनी आपल्या काव्यातून पारंपारिक रूढी परंपरा व चौकट मोडलेली दिसते.

३) पुरूष व्यक्तिरेखांना त्या आपला आधारस्तंभ मानतात.

४) बहिणाबाई चौधरी यांच्या काव्यातून वास्तविक जीवनाचे दर्शन होते.

५) बहिणाबाई चौधरी यांनी जे अनुभवलेले आहेतेच त्यांच्या लेखनामागील प्रेरणाहोती असे म्हणता येईल.

संदर्भ

१) भारतीय भाषातील स्त्रीसाहित्याचा मागोवा - डॉ.मंदाखांडगे, पृ.१५-१६

२) बहिणाबाईची गाणी - बहिणाबाई चौधरी, पृ.४,५, ११,१८, १९,२३,२७,३७,६४,

20

हिंदी साहित्य और स्त्री सशक्तिकरण

प्रा.डॉ.अनिता भरतसिंग जाधव
सहा.प्राध्यापक, हिंदी विभाग,
आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य एवं विज्ञान महाविद्यालय शिरपूर,
जिला धुलियाँ

****

आजकल स्त्री सबलकीकरण की चर्चा अधिक मात्रा में जोर पकडती दिखाई पड रही है। क्योंकि आज की स्थिति में इसकी आवश्यकता नही पडी है किंतू इसकी आवश्यकता आन पडी है। पुरूष प्रधान संस्कृति के कारण यह संभव नही हो सका था। लेकिन आज की स्थितियों में इसके अनुकूल विपुल मात्रा में अवसर प्रदान करती है। जो परिस्थितियाँ स्त्री के साथ प्रारंभ से उसके विपरीत चली आयी थी, ये अब प्रचुर मात्रा में उपलब्ध है। एस समय की स्त्री में और अब की स्त्री में बडा अंतर पाया जाता है। आज की युग की स्त्री अपनी अस्मिता के लिए संघर्ष करना जानती है और उसके लिए जी-जान से प्रयत्नशील है। प्रारंभिक रचनाओं में स्त्री की स्वतंत्रता के स्वर प्रबल रहे है परिवार में शोषण से घुटती रही स्त्री आज परिवार से लोहा लेते हुए सम्मानजनक स्थान प्राप्त कर रही है। सरकारे भी इसके लिए विपुल अवसर प्रदान कर रही है। इस दिशा में हिंदी महिला कथाकार अपनी सर्वश्रेष्ठ रचनाओं के माध्यम से प्रचुर मात्रा में योगदान दे रही है।

१९७५ में अंतरराष्ट्रीय महिला दिवस बर्लिन में मनाया गया। बाद में भारत सरकार ने २००० से २००१ तक स्त्री सशक्तिकरण वर्ष घोषित किया। इसी के अनुरूप केंद्र सरकार एवं राज्य सरकारो ने अनेक कार्यक्रमों की योजनाएँ तैयार की। इन कार्यक्रमों में लिंग समानता एवं स्त्री के प्रति न्यायपूर्ण नीति को अधिक महत्व दिया गया। उसका विकास, प्रगतितथा सशक्तिकरण आदि योजनाओं को रूपायित किया गया। कार्यक्रमों के अनुष्ठान की निगरानी के लिए राष्ट्र तथा राज्य स्तरीय गुटों की रचना की गयी है।

यही नहीं गैर सरकारी संस्थाएँ भी इस दिशा में काम कर रही है। लिंग भेद विविध स्वरूप का रहा है। फिर भी बीते दो एक दशकों से विशेष रूप से घटती जा रही स्त्रियों की संख्या चिंताजनक

Progress, 30.

Kim, T., &Gege, H. (2021, April). "SHE CESSION"-THE DECLINE IN THE STATUS OF WOMEN DUE TO COVID-19. In E-Conference Globe (pp. 67-69).

Rizcala, K., Solis, S., Young, D., & Garcia, P. Impact of the Covid-19 Pandemic on Women in STEM Careers in South Florida.

Women, U. N. (2020). COVID-19 and Women's Leadership: From an Effective Response to Building Back Better. Policy Brief, 18.

Women, U. N. (2020). Policy brief: The impact of COVID-19 on women. New York (NY): United Nations.

Yildirim, T. M., &EslenZiya, H. (2021). The differential impact of COVID19 on the work conditions of women and men academics during the lockdown. Gender, Work & Organization, 28, 243-249.

Desai, S., Deshmukh, N., &Pramanik, S. (2021). Precarity in a Time of Uncertainty: Gendered Employment Patterns during the Covid-19 Lockdown in India. Feminist Economics, 27(1-2), 152-172.

Sumalatha, B. S., Bhat, L. D., &Chitra, K. P. (2021). Impact of Covid-19 on Informal Sector: A Study of Women Domestic Workers in India. The Indian Economic Journal, 00194662211 023845.

❑❑❑

02

AN OVERVIEW ON ROLE OF INDIAN GOVERNMENT IN CONTEXT TO EMPOWERING WOMEN

Dr.Anita Kisan More
Assistant Professor,
R.C.Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur

Dr. Shubhangi Gokul Pingle
Assistant Professor,
R.C.Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur

****

ABSTRACTS:

Women have become the backbone of this society. Today as they easily carry out various roles in daily life, she sometimes loves daughters, loving mothers and sometimes capable companions, even though they are very gentle and skillful..

At the same time, many women are still suffering from various issues. Such as social inequality, and economic dependence etc. From time immemorial, these restrictions on women have been hindering women's professional and personal development.

This research paper seeks to explore the problems and challenges in the path of women's development in this regard. As well as focus on the role of Indian government in women issues and challenges. This paper is based entirely on secondary data.The finding shows the Indian women faces various challenges such as gender inequality, women, domestic violence, dowry, women's secondary place in society and neglected place are increasing. For this purpose government should play important role in

01

IMPACT OF COVID-19 AND PANDEMIC ON WORKING WOMEN

Dr. Shubhangi G. Pingle
Assistant Professor,
R.C. Patel Arts, Commerce and Science College, Shirpur

Dr. A.G. Sonawane
Associate Professor,
R.C. Patel Arts, Commerce and Science Collage, Shirpur

****

ABSTRACTS

The COVID-19 and pandemic has affected human life globally. Its leads unparalleled challenges to community regarding health, poverty, employment, food system, economy etc. The social and economic commotion caused by the COVID-19 and pandemic. The pandemic has destroyed jobs and positioned lots of living at risk. As breadwinners misplaced their jobs, fall ill and die. The food security and nutrition of millions of women and men are below threat.The pandemic has excessively exaggerated women. The COVID-19 and pandemic hampered women in the present, but also has affected their futures.

This study attempted to investigate the impact of COVID-19 and pandemic on working women.This study based on secondary data. The finding shows the negative impact of covid-19 on working women various challenges during this COVID-19 and pandemic. Women experiences at home, work from home their health, their work, and economic wellbeing have all been negatively affected.

KEYWORDS: Impact of Covid-19, Pandemic, Working Women, Workplace, Etc.

INTRODUCTION

The COVID-19 has impacted on every fragment of livelihood. It influenced education, economy, transportation, religions, commercial establishments, sports, entertainments, tourism, employments, and food security. Economist's intelligence unit has forecasts that markets will remain unstable until a clearer image emerges on potential outcomes.

Many organisations face existential challenges. Near about half of the world's comprehensive workforce are at threat of losing their live hoods. Informal economy workforces are predominantly helpless because the most of workforce lack in societal protection and admittance to quality health care facilities. Due to pandemics most of people without earning unable to nourish themselves and their dependents. The pandemic has affecting entire food system. It's placed the basic breakability. Due to lockdown border closings, trade constraints and quarantine measures have been stopping farmers from retrieving market, as well as for buying inputs and selling their products. Agronomic workforce from harvesting crops, therefore, troublesome local and global food supply chains. It influences the reducing access to healthy, safe and diverse nutrition. The pandemic has destroyed jobs and positioned lots of living at risk. As breadwinners misplaced their jobs, fall ill and die. The food security and nutrition of millions of women and men are below threat. Particularly, small-scale farmers and home-grown people being toughest hit.

COVID-19 AND WORKING WOMEN

The greatest impact of COVID-19 and pandemic has been its outcome on the global workforce, significantly affecting women more than the men. In the US, the over 3 million women had to drop out of the labour force between the year 2020 and 2021 accordingly to MONEY WATCH.

Working women were excessively hit by the COVID-19and pandemicfallout with 30% un-

An issue such as social inequality, domestic violence, oppression, and economic dependence requires women's empowerment. Equal opportunity in all spheres of life means equal sharing of rights and responsibilities as well as empowerment gap. The equal opportunities in economic and social spheres individual ambitions, gender equality etc. Equality is essential so empowered women contribute to the development of the whole family and society as a whole.

The Indian government has launched various schemes for capacity building and women empowerment. But success of these schemes depends on totally effective implementation of these schemes.

REFERENCES-

Nayak, P., & Mahanta, B. (2009). Women empowerment in India.

Singhal, V. (2016). Government Role and Empowerment of Women in India. Book entitled: Women Empowerment in India-Problems and Challenges Author: Dr. Vipin Kumar Singhal ISBN, 978-93.

Priyadharshini, A., Thiyagarajan, R., Kumar, V., & Radhu, T. (2016, December). Women empowerment towards developing India. In 2016 IEEE Region 10 Humanitarian Technology Conference (R10-HTC) (pp. 1-6). IEEE.

Dhayal, B. L., Malik, A. K., Kumar, A., & Godara, A. K. WOMEN EMPOWERMENT SCHEMES. NEW INITIATIVE IN AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT, 59.

AGNIHOTRI, H., RANI, R., & URUKUNDAPPA, M. (2016). A STUDY ON THE BEST RECOMMENDATIONS FOR WOMEN EMPOWERMENT THROUGH SELF HELP GROUPS. CLEAR International Journal of Research in Commerce & Management, 7(7).

https://wcd.nic.in/schemes-listing/2405

https://wcd.nic.in/womendevelopment/national-policy-women-empowerment

https://womenchild.maharashtra.gov.in/contentmi/innerpage/maharashtra-state-commission-for-women-ma.php

https://womenchild.maharashtra.gov.in/contentmi/homecontent/schemes.php

03

The place and importance of women in the modern age

Prof.Miss Jayashri M. Dorik
R.C.Patel ACS College Shirpur

****

The social consciousness shown by many women who started working hard in various fields in the early days of education was invaluable. Tarabai Modak, Godavari Parulekar, Anutai Wagh, Baya Karve, Parvatibai Athavale, Gangutai Patwardhan are some of the women who have shown a sense of helping others while making their own progress. Some experimented with child education, some worked for tribal development, some supported orphans, helpless, needy women.The legacy of determination, dedication and tenacity behind all this has been passed down to activists like MedhaPatkar, who has stood by the grassroots and fought for basic human rights.

In all spheres of public life, confident and hardworking women have contributed to the educational and social development of Maharashtra as well as to the cultural development. When learning was considered a sin for a woman, it was not possible to think of writing or singing or dancing. Not only were the doors of art closed to women, but even decent men were forbidden to sing and play. Still, accepting the slander, the women gradually took over those areas with their deeds.

Early singers like Hirabai Barodekar, Mogubai Kurdikar, Kesharbai Kerkar, Bai Sundarabai spread the word among the noble men and women and gave prestige to the singer as an art and as a artist. It should be said that at the beginning of All India Radio, Bai Sundarabai became the head of the music de-

Kamalakar Patil

Postcolonial Consciousness and Identity Crisis in Rushdie's Fiction

Shame and The Last Moor's Sign

Verified by IQAC
R.C.Patel Art's,Commeres &
Science College, Shirpur (Dhule)

LAP LAMBERT Academic Publishing

04

Working woman's empowerment in India

Dr.K.R.Patil
Department of English,
R.C.Patel Arts, Commerce & Science College,
Shirpur, Dist-Dhule

****

Human Rights of Woman

Woman is always a subject of bias from initial period. Therefore at the inception the International authority has concentrated towards the protection of the human Rights of the woman, in 21st century the woman get various opportunities to develop themselves and started to work in every field with the man. No doubt the due to this development the woman gets more confidence. But it lead to new field for the male to exploit the woman at working place.

There for the special protection to the working woman is required. There are various Deceleration and Conventions are comes into existence. International authority has made various affords for protection of Human Rights. Apart from that the Indian Legal System has also made various laws for the protection of woman but the working woman problem is a world wine problem and it require the special protection.

Section 2 (d) of the Protection of Human Rights Act 1993 defined the expression Human Rights by stating that Human Rights means the rights relating to life, liberty, equality and dignity of the individuals guaranteed by constitution or embodied in the International Covenants and enforceable by courts in India.

The influence of the Universal Declaration of Human Rights has been significant. Its principles have been incorporated in to the Constitution of most of nations. Although a declaration is not a legally binding document the declaration has archived the status of Customary International Law because people regard it 'as common standard of achievement for all people and all nations.'

The General Assembly of the UNO on November 7, 1967 has adopted a Declaration on the Elimination of Discrimination against Woman. And in order to implement the principle set forth in the declaration, a Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Woman was adopted by the General Assembly on Dec. 18, 1979. The convention came in to force in 1981. As on September 15, 2001. The convention had 168 States Parties.

States Parties to the Conventions commanded discrimination against Woman in all its forms and aggrieved to peruse by all appreciate means to eliminate discrimination against woman and to this end they undertook:

a) To embody the principle of the equality of men and women in their national constituents or other Appreciate legislation is not yet incorporated therein:

b) To adopt appreciate legislative and other measures prohibiting all discrimination against woman:

c) To establish legal protection of the rights of woman on an equal basis with man:

d) To refrain from engaging in any act or practice of discrimination against woman:

e) To take all appropriate measures to eliminate discrimination against woman by any person. origination or enterprise:

f) To appeal all nation penal provisions which contribute discrimination against woman.

These are the Recommendation of International authority for protection of woman and there human right. But these recommendations are not sufficient to empower the woman. Apart from that our Constitution has also provided certain protection to the woman for their protection as like Art. 16 have give certain power to the Government to make certain special laws

08

Rights of Elderly Women: Indian Perspective

Miss.Mayuri Ravindra Rajput
Assistant Professor,
R.C.Patel Arts, Commerce, Science College
Shirpur, Dist:Dhule

****

Abstract

On 14 December 1990, the United Nations General Assembly (by resolution 45/106) designated 1st October as the International Day of Older Persons.Ageing in humans refers to a multidimensional process of physical, psychological, and social change.Population ageing, the shift in age distribution towards older ages, is of immense global concern. The stark reality of the ageing scenario in India is that there are 77 million older persons in India today, and the number is growing to grow to 177 million in another 25 years.By 2050, women over 60 years would exceed the number of elderly men by 18.4 million, which would result in a unique characteristic of 'feminization' of the elderly population in India. Both elderly men and women face discrimination, but the problems faced by elderly women are fundamentally different from those of elderly men.The main objectives of this paper are to identify the issues faced by elderly women in India and to offer an insight to elderly women human rights. This paper also discusses the Challenges faced by India with reference to elderly population and the policies and suggestions to encounter the future situation of ageing.

Global Ageing – An Emerging Issue Facing the World

Population ageing, the shift in age distribution towards older ages, is of immense global concern. It is taking place to a varying degree all over the world, more in Europe and some Asian countries, less on the African continent. The worldwide share of people aged 65 years and above is predicted to increase from 7.5% in 2005 to 16.1% in 2050 ,While the start and the speed differ, the shift in age structure towards older ages is a worldwide phenomenon, stressing the significance of the concept global ageing.

Ageing – Indian Perspective

In most Erotological studies, persons above sixty years of age are coined as old and comprise the elderly sector in India. India has experienced a dramatic demographic transition in the past 50 years, entailing almost a tripling of the population over the age of 60 years (Government of India, 2011). It is projected that the proportion of Indians aged 60 and older will rise from 7.5% in 2010 to 11.1% in 2025 (United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA, 2008) and to 19 percent in 2050, according to the United Nations Population Division (UN 2011). The number of elderly in India is projected to reach 158.7 million in 2025 (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2008), and is expected, by 2050, to surpass the population of children below 14 years .

Elderly Women

In a country where female infanticide and feticide are common phenomena, a United Nations Population Fund (UNFPA) report suggests that India will have more women in its population above 60 years of age. The reasons for this are increased life expectancy and prolonged longevity of women. Based on the 2011 census data, the population of senior citizens has crossed 100 million in India; while the overall sex ratio favors the male population (940 females per 1,000 males), for the elderly population, at 60 plus, it favors' elderly women (1022:1000). Analysis shows that in the upper

11

महिला सबलीकरणात खेळाची भूमिका

प्रा. हर्षदा रमण पाटील
शारीरिक शिक्षण संचालक,
आर.सी. पटेल कला, वाणिज्य आणि विज्ञान
महाविद्यालय, शिरपूर

****

प्रस्तावना

मानवी जीवनात खेळाला अनन्य साधारण महत्त्व आहे.खेळामुळे व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होतो त्यामुळे प्रत्येकाने खेळाचे महत्व ओळखून आपल्या आवडीनुसार खेळाची निवड करावी.पूर्वीच्या काळी खेळाचे आधुनिक साधनं सारखी साधने उपलब्ध नसल्यामुळे पारंपरिक खेळांना जास्त महत्त्व दिले जात होते. आधुनिक काळात नवनवीन खेळ विकसित होत आहेत खुल्या मैदानात पासून ते इनडोअर मैदानात पर्यंत खेळाची वाटचाल झाली आहे.

खेळाची आवड आहे प्रत्येकालाच दिसून येते. बालपणापासून ते वृद्ध अवस्थेपर्यंत व्यक्ती ही खेळतच असतो त्यात लहान मुलं मुली महिला पुरुष हे खेळताना आपणास दिसतात.काही महिला या मनोरंजन म्हणून खेळताना दिसतात तर काही महिलांचे ध्येय असते काही महिला नोकरीसाठी म्हणून खेळताना दिसतात तर महिलांचा खेळात सहभाग कसा वाढवता येईल व त्यातून महिला सबळ कसे होतील याचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न या संशोधनात केला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. महिला खेळाडूंना शारीरिक मानसिक दृष्ट्या व भावनिक दृष्ट्या काही समाज बंधने व वैयक्तिक बंधने येतात का? याचा शोध घेणे.

२. महिलांच्या खेळाच्या निवडी संदर्भात येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास करणे.

३. महिला खेळाडूंना खेळ कोणत्या स्तरावर खेळावा या संबंधात येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे.

४. खेळाचा सराव करताना महिला खेळाडूंना होणाऱ्या समस्यांचा आढावा घेणे.

५. महिलांचे खेळातील स्थान कसे आहे याचा आढावा घेण्यासाठी महिला खेळाडूंची मत जाणून घेणे.

संशोधनाची गृहीतकृत्य

१. महिला खेळाडूंना त्यांच्या कौटुंबिक व सामाजिक वातावरणाचा तसेच काही नियम रूढी परंपरा यांचा परिणाम त्यांच्या खेळाचा निवडीवर होत असतो.

२. खेळासाठी जर राज्याबाहेर जायचं असेल तर महिला खेळाडूंना आपल्या कुटुंबातील कर्त्या माणसाची म्हणजेच पर्यायात कुटुंबप्रमुखाची परवानगी मिळू शकत नाही त्यामुळे त्यांचे नैसर्गिक खेळ हा दिसत नाही.

३. खेळाचा सराव करताना महिला खेळाडूंना अनेक अडचणी उभ्या राहतात.

संशोधनाचे क्षेत्र

शिरपूर तालुक्यातील विविध महाविद्यालयातील विद्यार्थिनी खेळाडू ज्यांनी विद्यापीठाच्या विविध खेळांमध्ये विद्यापीठाचे प्रतिनिधित्व केले आहे अशा निवडक विद्यार्थिनी खेळाडूंची या संशोधनासाठी निवड करण्यात आली होती.

तथ्य संकलन

संशोधनासाठी निवड केलेल्या खेळाडूंची प्रत्यक्ष भेट घेण्यात आली त्यावेळी खेळताना जी बंधने निर्माण होतात तसेच काही समस्या किंवा अडचणी जाणवतात त्यांना अनुसरून त्यांच्याकडून ही माहिती मिळवण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१. विद्यार्थी खेळाडूंना खेळाची निवड करतात त्यांची आवड विचारात घेतली जात नाही. यासोबतच कौटुंबिक वातावरणाचा परिणाम हा त्यांच्या खेळाचा निवडीवर होत असतो.त्यात घरात त्यांना २. खेळ साठी आवश्यक असणारे कोणतेच वातावरण नसते त्याच बरोबर एक मुलगी म्हणून समाजाने काही रूढी नियम परंपरा यांची बंधने त्यांच्यावर लादली आहेत त्यामुळे या विद्यार्थिनींना खेळात अनेक समस्या निर्माण होतात.

अग्रेसर असल्या तरी त्यांना त्या तुलनेत संघटनात्मक पातळीवर प्राधान्य मिळाल्याचे दिसत नाही. किती क्रीडा संघटनांत महिला प्राधान्यक्रमाने आहेत. एका बाजूला राजकारणात आरक्षण आहे, त्याला सर्वांचा पाठिंबा मिळतो मग खेळात असे आरक्षण का नको ? राष्ट्रीय कबड्डी स्पर्धेत महाराष्ट्राच्या महिलांनी रौप्य जिंकलं, खोखोत महिला सुवर्णविजेत्या ठरल्या किती महिला या खेळांच्या संघटनांत आहेत ? त्या भाग घेत नसतील कारण सगळ्या क्रीडा संघटनांत सुरू असलेले राजकारण. आणि अशा राजकारणासाठी कशाला हव्यात महिला असा दृष्टिकोन असतो. एवढंच कशाला राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर महिला दिमाखदार कामगिरी करत असल्या तरी प्रत्यक्षात खेळाच्या संघटनांत त्यांना स्थान नगण्य आहे. भारतीय ऑलिम्पिक संघटना असो की महाराष्ट्र ऑलिम्पिक संघटना किती महिला पदाधिकारी म्हणून काम करीत आहेत. तेव्हा एका बाजूला महाराष्ट्रातल्या महिला पदकांची लयलूट करीत असताना संघटनात्मक पातळीवर मात्र त्यांचा क्रमांक सगळ्यात खालचा आहे, हा विरोधाभास म्हणावा लागेल. क्रीडा संघटनांत महिलांनाही आरक्षण हवेच, हेच यातून दिसून येते.

सारांश

वरील निष्कर्ष याचा विचार केला तर आधुनिक असे खेळाचे साहित्य उपलब्ध करुन घेणे आवश्यक आहे केवळ साहित्य उपलब्ध होऊनही समस्या सुटणार नाही त्यासाठी पालक शिक्षक यांची भूमिकाही महत्त्वाची आहे पालकांचे मत परिवर्तन करणे आवश्यक आहे त्यातूनच जर एखाद्या होतकरू विद्यार्थी नेला पालकांचा हट्टामुळे जर खेळ थांबवावा लागत असेल तर शिक्षकांनी पालकांना विश्वासात घेऊन त्यांची समजूत काढावी.

संदर्भ

१. बापट, दिवाकर छंद — कला क्रीडा — मॅजेस्टिक प्रकाशन, पुणे.

२. लागू चिंतामणी — खेळ, महाजन पब्लिकेशन हाऊस, पुणे.

३. भागवत राम — खेळ खेळाडू व क्रीडा शिक्षक — अस्मिता प्रकाशन, पुणे.

४. क्रीडा तंत्र

५. महाराष्ट्र टाइम्स

६. क्रीडा जागर

12

महिला सबलीकरण : एक संकल्पना

प्रा.डॉ. एम.बी.बचुटे
मानसशास्त्र विभाग,
आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
शिरपूर, जि धुळे

****

प्रस्तावना

भारताला स्वातंत्र्य मिळुन ७४ वर्ष झाली पण तरीही महिलांना स्वातंत्र्याचा पूर्णपणे लाभ मिळालेला नाही. महिला समाजातील एकमोठा घटक असुन देखील त्यांना दुय्यम दर्जाचे स्थान आहे. महिलांच्या सबलीकरणासाठी व त्यांच्या सुरक्षेसाठी अनेककायद्यांची निर्मितीकरण्यात आली. तरीही महिलांवर वेगवेगळ्या रूपात अन्याय होतांना दिसुन येतो. महिलांच्या समस्या सोडविण्यासाठी व त्यांचेकोणते प्रश्न आहेत यावर उपाययोजना काय व कसे प्रयत्न केले पाहिजेत व त्याला किती प्रमाणात यश आहे या सर्वांचा शोधनिबंधाच्या माध्यमातुन अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उद्दिष्टये

महिला सबलीकरण ही एकसंकल्पना या विषयावर शोध निबंध सादरकरतांनाखाली दिल्या प्रमाणे उद्दिष्ट्ये निश्चित केली आहेत.

१) महिला सबलीकरणाचा अर्थ समाजावुन घेणे.

२) माहिला सबलीकरणाची उद्दिष्ट्यांचा अभ्यास करणे.

३) विविध कालखंडात महिला सबलीकरणासाठी झालेल्या प्रयत्नांचा आढावा घेणे.

४) महिला सबलीकरणात येणाज्या अडथळ्यांचा अभ्यास करणे.

५) माहिला सबलीकरणाबाबत उपाययोजनाकरणे.

संशोधन पध्दती

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचा वापर केलेला आहे. शोध निबंधाच्या संकलनसाठी दुय्यम स्त्रोत म्हणुन मासिके, विविध संशोधनपर लेख, संदर्भ ग्रंथ, वर्तमान पत्र यांचा वापर केला आहे.

13

महिला श्रमिकांचा अर्थाजनातील सहभाग व समस्या

प्रा.डॉ.डी.ए.पाटील
मराठी विभाग,
आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय शिरपूर, जि.धुळे

****

भारताच्या प्राचीन ऋषीमुनींनी वेद आणि पुराण यामध्ये स्त्रीयांचे महत्व, भूमिका आणि त्यांचे योगदान याबाबत खुलासेवार वर्णन केले आहे. त्याकाळात सामाजातील विविध क्षेत्रात स्त्रीयांच्या कार्याची एक अमीट छाप होती. त्यांना मान-सन्मानाने वारविले जात होते. परुतू परिस्थिती हळूहळू बदलत गेली. सद्य:स्थितीत भारतीय समाज व्यवस्थेत मात्र स्त्रीयांना पुरुषांच्या मानाने दुय्यम स्थान दिले जाते. कारण आपली वर्तमान समाज स्ववस्था पुरुष प्रधान आहे. यामध्ये कुटूंबाच्या हिताचे निर्णय घेण्याची व आर्थिक व्यवहारांची पूर्ण जबाबदारी सामान्यपणे पुरुषांची असते. निसर्गत: स्त्री-पुरुषांतील लैंगिक भेद व त्या दृष्टीने महिलांच्य काही शारीरीक मर्यादा यामुळे स्त्रीयांचा अर्थाजनातील सहभाग मर्यादित होतो.

आज आपण २१व्या शतकात वावरत आहेत. स्त्री-पुरुष समानता व स्त्रीयांना पुरुषांप्रमाणे दर्जा देण्याच्या वल्गना ही आपण करीत आहोत. मात्र तरीही स्त्रीयांचा अर्थाजनातील सहभाग भारतात मर्यादितच आहे. कुटूंबांच्या वाढल्या गरजा, वस्तुच्या किंमतीत सतत होणारी वाढ यामुळे कमवल्या पुरुषांच्य उत्पन्नावर भागत नसल्यामुळे स्त्रीयांनी अर्थाजनासाठी बाहेर पडावे हा ह बदल धिम्यागतीने का होईना मात्र तो होत आहे ही निश्चितच स्वागतार्ह बाब आहे. माझ्या प्रस्तुत शोधनिबंधात महिला श्रमिकांचा अर्थाजनातील सहभाग, त्यावर पडणाऱ्या मर्यादा, त्यांच्या समस्या, त्या समस्यांची सोडवणूक करण्यासाठी होत असलेल्या उपाययोजना याचा शोध घेण्याची मी प्रयत्न केला आहे.

भारतातील महिलांचा श्रमिकांचा अर्थाजनातील सहभाग

देशाच्या लोकसंख्येत जवळ-जवळ पुरुषांच्या बरोबरीने निम्मी महिलांची संख्या आहे. परंतू अर्थाजनात मात्र पुरु ांच्या तुलनेने महिलांचा सहभाग अतिशय कमी आहे. भारतासारख्या कृषीप्रधान देशात शेती क्षेत्राच्या तुलनेत औद्योगिक क्षेत्रातील महिला कामगारांची संख्या आणि त्यांचे प्रमाण कमी आहे. भारतातील इतर राज्यांच्या तुलनेत आंध्रपदेश, गुजरात, कर्नाटक, महाराष्ट्र, तामिळनाडू आणि पश्चिम बंगाल या राज्यात स्त्री श्रमिकांची संख्या बरीच जास्त आहे. आंतरराष्ट्रीय श्रमसंघटनेच्या आकडेवारीनुसार भारतातील स्त्रीयांपैकी केवळ १३.१३% स्त्रीया या श्रमिकवर्गात समाविष्ट आहेत. सोव्हीएट, रशियात हेच प्रमाण ४४%, रुमानियेत ४८%, इंग्लंडमध्ये ३२% आहे. आधुनिक व्यवसायात स्त्री श्रमिकांच्या संख्येत बरीच वाढ होत असली तरी औद्योगिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या एकूण श्रमिकांच्या संख्येततील स्त्री श्रमिकांचे प्रमाण उत्तोरोत्तर घटत आहे. कारण प्रचलित विविध कायद्यातील तरतूदींमुळे सर्व सोई-सुविधा उपलब्ध करुन देण्याची जबाबदारी सेवायोजकांवर टाकण्यात आली आहे.

आधुनिक काळात स्त्री शिक्षणात झालेली वाढ, समाज व्यवस्थेचे बदलत जाणरे स्वरुप यामुळे अनेक क्षेत्रात स्त्रीया उत्पादक, अधिकारी व उच्च पदस्थ बनून कार्य करु लागल्या आहेत. मात्र दुसरीकडे आधुनिकतेच्या नावाने स्त्रीचे शरीर आणि लैंगिकता यांना प्राधान्य देवून त्यांचा नफ्यासाठी वाढल्या प्रमाणात उपयोग केला जात आहे. त्यामुळे सद्याच्या जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात एकूणच स्त्री जीवन अधिक सोशित आणि असुरक्षित झाले आहे. म्हणून आधुनिक वातावरणात सामाजिक जबाबदारी आणि मानवी मुल्य याकडे मोठ्या प्रमाणात दुर्लक्ष केले जात असल्यामुळे समाजात नैतिक पोकळीक निर्माण झाली आहे. थोडक्यात स्त्रीयांचे लैंगिक शोषणही तितकेच वाढले आहे. त्यामुळे प्रचलित समाज व्यवस्थेत एकूणच स्त्री जीवन असुरक्षित होत आहे.

संगटीत व असंगटीत महिला श्रमिकांचे प्रमाण

काम करणाऱ्या स्त्रीयांपैकी ९४% स्त्रीया असंगटीत क्षेत्रात तर फक्त ६% स्त्रीया संगटीत क्षेत्रात काम करतात. असंगटीत क्षेत्रात मजूरीचे कमी दर, नोकरीची अनिश्चितता तसेच वृध्दापकाळासाठी कोणतीही तरतूद नसते. समान काम-समान वेतन हा कायदा होवून ही स्त्रीयांना पुरुषांच्या तुलनेत काही व्यवसायांमध्ये बरेच कमी वेतन मिळते. कायदे व त्यांची असंमलबजावणी संगटीत क्षेत्रात थोड्याफार प्रमाणात होत असते. मात्र असंगटीत क्षेत्रात सरकारच्या कायद्यांची अंमलबजावणी प्रामाणिकपणे होत नसल्याने स्त्रीयांचे मोठ्या प्रमाणात शोषण होते. थोडक्यात असंगठीत क्षेत्रातील महिलांचची स्थिती चिंताजनक आहे. श्रमशक्तीआयोगाला असंगठीत महिलांच्य रोजगाराबद्दल दोन गोष्टी अस्वस्थ करणाऱ्या आढळल्या.

(१) या गरीब महिलांच्या प्रती सरकारी अधिकाऱ्यांची असंवेदनशिलता